

Purinaa ja purskahduksia (Eino Koponen)

Mitä muuta kuin Koposen juurimetodia on Suomen sanojen alkuperä -teoksen väite, että *vih*ta on todennäköisimmin deskriptiivistä alkuperää, vrt. *vihma* ja *vihistä*, kysyy professori Jorma Koivulehto (*Tieteessä tapahtuu* 3/2001 s. 60). Tähän voi mielestäni vastata Koivulehdon omaa toteamusta (*Tieteessä tapahtuu* 1/2001 s. 50) mukaillen: siihen - yhtä vähän kuin sanojen *purskia*, *pirskua*, *tirskua* ja *turskua* selittämiseen - ei tarvita mitään erityistä "juuriteoriaa"; tällaiset sanat ovat usein äännesymbolisia, kuten vanhastaan on nähty.

Sanojen *vihma* ja *vihistä* lähin rinnakkaistapaus on pesye, johon kuuluvat mm. sanattihistä 'kihota, tihkua', *tihuttaa*, *tihkua*, *tihku(sade)* ja viimeksi mainitun synonyymi *tihma*, joka esiintyy paikoin murteissa ja suomen kielen vanhoissa sanakirjoissa. Viron osalta sopii tässä yhteydessä mainittavaksi erityisesti Wiedemannin sanakirjan esimerkki *vihistab vihma* 'es regnet fein und dicht; s. o. tihuttaa tihkua (t. "tihistää tihmaa")'.

Sanan *vih*ta kuuluminen samaan yhteyteen on tietysti hiukan epävarmempaa. Samaan sanueeseen kuuluvaa verbiä *vih*toa sopii verrata sekä merkityksensä että äännerakenteensa puolesta läheiseen verbiin *hu*ittoa, joka SSA:n mukaan on deskriptiivinen sana ja verrattavissa merkitykseltään läheisiin sanoihin *hu*imia ja *hu*iskia. Näiden ja samaan pesyeeseen kuuluvien sanojen *hu*jauttaa, *hu*jahtaa suhde toisiinsa on sama kuin vaikkapa pesyeissä *lä*imiä, *lä*iskiä, *lä*jäyttää, *lä*jähtää ja *rä*imiä, *rä*iskiä, *rä*jäyttää, *rä*jähtää.

Viimeksi mainittuun onomatopoeettiseen pesyeeseen kuuluvat edelleen mm. verbit *rä*ikyä, *rä*ikkyä ja - kuten Valmen Hallap on osoittanut - adjektiivi *rä*ikeä. Sanoissa *rä*ikeä, *vir*keä (vrt. *vireä*), *tih*keä (vrt. *tih*eä) ym. esiintyvä *k*-aines on Hallapin terminologian mukaan konsonanttivartaloon tai juureen liittynyt johdinaines tai infiksi. Tämä *Keel ja Kirjandus* -lehdessä (8/1983) julkaistu vironkielinen artikkeli on, kuten Osmo Nikkilä (*FFL* 21 s. 79) toteaa, jäänyt hämmästyttävän vähälle huomiolle. Yhtenä syynä saattaa olla se, että kaikki itämerensuomalaisen etymologioinnin harjoittajat eivät viron kieltä hallitse.

Verbin *jyr*siä ja samaa merkitsevän viron *jür*ada-verbin sananmuodostusopillisia suhteita

Julius Mägiste (EEW sub *jür*ama) luonnehtii seuraavaan tapaan: sanat ovat onomatopoeettista alkuperää, ja suomen sanan vartalossa on deskriptiivinen *s*-laajenne (mit der deskr. ostseefi. Formans -s- erweitert). Näissä sanoissa oleva onomatopoeettinen *jyr*- on luonnollisesti sama kuin sanoissa *jyr*istä, *jyr*ätä, *jyr*ä. Viime kädessä samaa alkuperää lienee myös *jyr*ä merkityksessä 'korkearantainen puro; syvä notko; iso mäki' (merkityksen puolesta vrt. *puro*, jonka motivaationa on joko virtaavan veden ääni tai veden aiheuttama maan "syöpyminen", ks. SSA) samoin kuin

adjektiivi *jyrkkä* (ks. Nikkilä mts. 88). Läheinen rinnakkaistapaus on *järistä, järsiä*, viron *järada* 'järsiä, jyrsiä', *järsk* (murteissa myös *järk*) 'jyrkkä, äkillinen' (näitä viron sanoja vastaisivat suomessa lähinnä *järätä, järskö* ja *järkky*).

Viron *pard* 'päre' (jota suomessa vastaisi *pirto*; Wiedemannin sanakirja tuntee myös *pirta*-tyyppisen variantin) on EEW:n mukaan deskriptiivinen sana ja verrattavissa lähinnä suomen sanoihin *pirsta(le)* ja *pirta* 'ihon alle mennyt tikku' (eri sana kuin kangaspuiden osaa merkitsevä samanasuinen sana, joka on lainaa venäjältä). Näitä voidaan edelleen verrata äänneasunsa ja merkityksensä puolesta läheisiin sanoihin *pirkale* 'pärepuu; sälö', *piraste* 'sälö, pirstale', *pira* 'muru, siru', *pirakka* eli *pireä* 'murea, hauras, helposti halkeava', *pirahtaa* 'päpähtää, räpähtää, säpähtää, tirahtaa' *pirske* 'pärske, roiske' (vrt. SKES sub *pirata, pireä, pirskaa*). Sanojen onomatopoeettinen motivaatio on ilmeinen: *päpähdyksessä* syntyy *päreitä*, *säpähdyksessä* *säleitä*, *sälkkyä* ja muuta *sälää*, *pirahduksessa* taas *pirasteita, pirkaleita, pirstaleita, pirskeitä* ja muuta *piraa*.

"Koposen juuriteoria"

Oikein ymmärrettynä "Koposen juuriteoria" ei ole mikään normaalit sananmuodostussäännöt ja sanojen äänteelliset ja morfologiset analyysit tarpeettomaksi julistava mutu-metodi, vaan elimellistä jatkoa sille, mitä alan kirjallisuudessa erilaisin termein ja painotuksin on tähänkin asti kirjoitettu. "Juuriteoriani" mukaisin termein edellä tarkasteltujen sanojen sananmuodostusopilliset suhteet saavat seuraavantyyppiset luonnehdinnat: Sanoissa *läiskä, räiskä, huiskia, purskia, pirskaa* on ytimenä omatopoeettis-deskriptiivinen juuri *läj-, räjä-, huj-, pur-, pir-*, jota on laajennettu konsonanttiaineksella *-sk-*; laajennettuun juureen liittyy vielä funktioltaan iteratiivinen johdinaines *-i-, -o-*. Samaan laajennettuun juureen perustuvat myös nominit *läiskä, huiska* ja (toisen vartalovokaalin avulla muodostettu) *huisku*.

Sama suffiksaalinen *-skV* on nomineissa *myrsky, tuisku* (vrt. *tuima, tuikea*, viron *tuju*'mieliala'; ks. Nikkilä mts. 88, 96 ja EEW sub *tuiskama*), *mäiskä, murska*, viron *järskym*. Perusjuuria on voitu laajentaa myös aineksilla *-k-* (*räikyä, purkaa*), *-kk-* (*räikkyä, läikkyä*), *-m-* (*läimiä, räimiä, huimia*), *-st-* (*pirstoa*) ja *-t-* (*huitoa*); nämäkin ainekset voivat esiintyä nominisuffiksina osina: *uhka* (vrt. *uho, uhista*), *tihku, räikkä, virkku, jyrkkä, uhma, vihma, huima, pirsta, rusto* (vrt. *rusahtaa*; ks. myös Nikkilä mts. 97), *vihta* - ja *virta* (vrt. *vir*'pieni laine, kare, väre', *vira, vire* id., *viristä* 'liristä, solista (puro)'), sikäli kuin sana ei ole baltoslaavilainen laina (ks. SSA sub *virta* ja sen yhteydessä mainittuja lähdeviittauksia Koivulehto 1979 ja 1999; jälkimmäinen on julkaistu vasta väitöskirjani ilmestyttyä).

Itämerensuomen onomatopoeettisen *vir*-juuren yhteyteen kuuluu vielä viron *virtasuda*'roiskua', *virtasata: mätaste vahelt virtsas roostest vett* 'mättäiden alta pursusi (t. purskahti) ruosteista vettä' (*Eesti keele sõnaraamat* 1999). Lähimpiä rinnakkaistapauksia ovat viron *lirtsuda* (vrt. *lirise-*), *virtasuda* (vrt. *virise-*

, EEW), *pirtsata* ja *purtsata*; kaikkien merkitys 'roiskua, purskua, purskauttaa'. Ensin mainittujen kanssa samaa alkuperää on tietysti suomen *virtsa(ta)* itämerensuomalaisine vastineineen. Äännesuhteiden kannalta huomion arvoinen on (onomatopoeettisen *kärjuuren* yhteyteen kuuluva; ks. SSA) pesye, johon viron verbin *kärtsata* 'kärtsätä, palaa (pohjaan)' ohella kuuluvat suomen *käry* ja sen (nykykielessä harvinaiset) synonyymit *kärsky* ja *t*-laajenteinen *kärty* (ks. *Nikkilä* mts. 96).

Kuten SSA:n artikkeleista *huiska* ja *huiskua* käy ilmi, on myös ajateltu, että nominit *huiska* ja *huisku* olisivatkin skandinaavista lainaa (samasta sanasta, jonka aiemmasta muodosta lainatuksi on selitetty *vihko*). SSA (= artikkelin kirjoittaja professori Aulis J. Joki ja 1. osan päätoimittaja akateemikko Erkki Itkonen; tiedossani ei ole, kuuluvatko he Koivulehdon luokituksessa järkeviin etymologeihin) ei täysin torju sitäkään mahdollisuutta, mutta asettaa omaperäisen deskriptiivisen alkuperän tässä tapauksessa etusijalle. Varteen otettava on myös mahdollisuus, että sanueessa on sekä laina- että omaperäisiä aineksia.

Etymologisen sanakirjan toimitustyössä tällaiset yhtäältä lainasanoilta ja toisaalta omaperäisiltä muodosteilta näyttävät tapaukset eivät ole mitenkään harvinaisia, vaan niihin törmää tavan takaa. SSA on pyrkinyt tällöin esittämään molemmat vaihtoehdot, eikä sitä voi pitää huonompana ratkaisuna kuin sellaista, että jompikumpi mahdollisuus jäisi maininnatta. Luonnollisesti SSA:n artikkelien kirjoittajat tuovat esille oman kantansa. Jos se ei aina käy yksiin Koivulehdon käsitysten kanssa, syynä ei ole "Koposen juuriteoria", vaan se Juha Janhusen mainitsema objektiivinen tosiseikka, että kaikki Koivulehdonkaan etymologiat eivät ole saaneet yleistä (tai sanoisin lievemmin: kaikkien varauksetonta) kannatusta.

Umpipöhköyttä, sekavuutta - vai kyvyttömyyttä ymmärryksessä

Jorma Koivulehto ei ole täysin väärässä kritisoidessaan minua (tarkoitin omia tutkimuksiani; SSA on eri asia) "mahdollisimman paljon omaperäisiä sanoja" -tendenssistä, joka ainoaksi totuudeksi julistettuna johtaisi tutkimusta yhtä lailla harhaan kuin Koivulehdon "mahdollisimman vähän omaperäisiä sanoja" -periaate. Kun Koivulehto (toisin kuin Ulla-Maija Kulonen) ei ole kirjastani löytänyt mitään siihen viittaavaa, että "juurimethodi" voisi olla vain äärimmilleen viety kehittelmä äänteellisesti motivoitujen sanojen tutkimuksen metodiikasta (*Tieteessä tapahtuu*3/2001 s. 59), esitän seuraavan suoran lainauksen kirjani sivulta 57 (ks. myös mts. 52):

"Kuten edellä oleva tarkastelu pintapuolisuudestaan, luonnosmaisuudestaan ja osittaisesta spekulatiivisuudestaan huolimatta osoittaa, puheena olevan äännerakenteen *tVr(C)*- sisältävät omaperäiset sanat muodostavat keskenään moneen suuntaan haarovan sananmuodostusopillisesti ja/tai semanttisesti toisiinsa liittyvien sanojen verkon, joka on tulkittavissa joko niin, että sanat ovat syntytapansa puolesta

toistensa etymologisia etäsukulaisia, tai niin, että sanueet ainakin sekundaarisesti ovat vaikuttaneet toistensa äänneasuun ja merkitykseen (kontaminoituneet keskenään). Tällaista sanueiden joko primaaria tai sekundaaria yhteenkuuluvuutta kuvaamaan sopii deskriptiivis-onomatopoeettisen juuren ja juurisarjan käsite."

Sanojen sekundaaria yhteenkuuluvuutta selvitetään tarkemmin luvussa 4.3 (Omaperäisistä ja lainasanoista), missä Mauno Kosken esitystä (esimerkkinä sana *virta*) soveltaen nimen omaan todetaan, että sikermien sekundaarisina jäseninä voi olla myös lekseemejä, jotka todellisuudessa ovatkin lainasanoja. Kaikki omaperäisiltä näyttävät sanat eivät ole omaperäisiä, mutta myös toisinpäin: kaikki lainasanoilta näyttävät sanat eivät ole lainasanoja. Väitettä, että *kehrä* ja *virta* ovat (tai ainakin voivat olla) lainasanoja, voi perustella monin argumentein - ei kuitenkaan sillä, että kyseiset sanat eivät olisi voineet syntyä omaperäisesti.

Professori Jorma Koivulehdon puheenvuoroista käy joka tapauksessa ilmi, että esittämäni itämerensuomalaista sananmuodostusoppia koskevat pohdinnat (jotka hän on nimennyt "Koposen juuriteoriaksi") ovat ainakin hänestä täysin käsittämättömiä. Tähän voi periaatteessa olla kolme syytä: (1) Esittämäni ajatukset ovat umpipötköjä, eikä niitä ole järkevän etymologin (joita tosin nykyisin on kovin vähän) mahdollista käsittääkään. (2) Pohdintani ovat kyllä oikeansuuntaisia, mutta ne on esitetty niin sekavasti, ettei niiden kunnollinen ymmärtäminen sen vuoksi ole mahdollista. (3) Jorma Koivulehdon omat tiedot ovat sekä tutkimukseni kohteena olevan viron kielen että tutkimukseni teoreettisena perustana olevan kirjallisuuden osalta riittämättömät, jotta hänellä olisi edellytyksiä tutkimustani oikein ymmärtää.

Kirjoittaja on Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen erikoistutkija ja Helsingin yliopiston itämerensuomalaisten kielten ja saamen kielen dosentti. Hän toimii tällä hetkellä Suomen kielen ja kulttuurin vierailevana professorina Göttingenin yliopistossa.